

Rozhovor o etice

Autor: Andrea Blaščíková, Zuzana Svobodová

Abstract

Dialogue about ethics. – What is ethics? What is the core of ethics? Who is phronimos? Who is, according to Jan Patočka, a spiritual person versus an intellectual? What does a man relate to, if he/she wants to live in a genuinely human way? These questions were posed in a dialogue between a Czech and a Slovak teacher. Its purpose was to examine today, time and again, the foundations of approaches to education in the field of ethics, at different levels of education.

Keywords: ethics, morality, humanity, phronesis, care for the soul, virtue, logos

Klíčová slova: etika, morálka, lidskost, frónésis, péče o duši, ctnost, logos

Z. S.: Milá Andreo, všimla jsem si v jednom z Tvých textů výrazu „nástroje morálno-filozofického rozlišovania“. Protože se jednalo o vysvětlení cíle textu a cítila jsem tedy velmi potřebu rozumět zde každému slovu, tak se ptám: Znamená pro Tebe „morální filosofie“ totéž, co etika? (Chci se zeptat i na ten pojem „nástroj“, ale ten zatím nechme stranou.) Chtěla bych Tě poprosit, zkus zapomenout na název tohoto našeho rozhovoru, i na první mou otázku, opravdu Tě tím nechci ovlivnit, protože mi skutečně záleží na Tvém hledisku; jen nemohu jinak, než tuto naši roz-mluvu (a věřím v tento vpravdě dia-log) nazvat, dát tomu třeba prozatímní titul, ale třeba bys to mohla nazvat také po svém, ano: Prosím, připiš svůj název, tak to bude fér, tak to bude spravedlivé.

A. B.: Milá Zuzka, ďakujem za skvelý nápad viesť spolu „rozhovor o etike“. Je to vhodné pomenovanie: nezväzuje nás vopred ničím iným než odvážnou úprimnosťou vo formulovaní toho, kam sme sa v porozumení etike dostali, otvorenosťou počúvať a vzájomnosťou ďalšieho hľadania. Samotný rozhovor tak môže byť pre nás etickou praxou. Ak nám počas rozhovoru napadne nejaký podnázov, môžeme tému spresniť.

V slobode sa teda pokúsím odpovedať na Tvoju otázku. Je morálna filozofia to isté, čo etika? Myslím si, že tieto pojmy možno považovať viac-menej za synonymá: etika je filozofická disciplína zaoberajúca sa morálnosťou. Je však zaujímavé, že sa niekedy vyskytujú spojené priraďovacou spojkou *a*. Spomeniem známy *Dictionnaire d'éthique et de philosophie morale* od editorky Monique Canto-Sperber alebo názov katedry na jednej zo slovenských univerzít – Katedra etiky a morálnej filozofie. Znamená spojka *a*, že predsa len môžeme odlíšiť dve skutočnosti? M. Canto-Sperber v predslove diela uvádza, že pojem „etika“ sa používa na označenie najkonkrétnejších aspektov morálnej reflexie, kým pojem „morálna filozofia“ pomenúva skôr historickú a konceptuálnu dimenziu morálnej reflexie. Spoločná je ich vôľa urobiť zrozumiteľnými alebo kriticky reflektovať princípy. V mojom prípade voľba „morálnej filozofie“ odrážala dlhodobjšie vnímanie postupného odlučovania sa etiky od osoby, čo bolo v rozpore s tým, ako etiku chápem ja.

Budem konkrétnejšia. Nedávno som sa rozprávala s osobou, ktorá etiku vyučuje na vysokej škole, a ktorá netajila rozhorčenie z prebiehajúcej reformy študijných odborov na Slovensku, v rámci ktorej malo dôjsť (a v realite aj došlo) k zlúčeniu viacerých študijných odborov, vrátane etiky, do jedného študijného odboru s názvom filozofia. Jej obavy smerovali k tomu, že sa bude od študentov etiky žiadať ovládanie disciplín filozofie a dejín filozofie, pričom aplikovaná etika, o ktorú je dnes záujem, vyžaduje skôr znalosť odborov ako biológia, genetika, informatika či právo. Jej názor bol taký, že dnes je už etika úplne samostatnou disciplínou, ktorej perspektívy spolupráce sú skôr v orientácii na psychológiu alebo sociológiu.

Nemyslím si, že tento názor je možné ospravedlniť úsilím vyhovieť potrebe trhu a záujmu potenciálnych uchádzačov. Skôr sa mi zdá, že nepochopenie je fundamentálne a že má nesmierny vplyv na deformáciu celého prostredia. Z môjho pohľadu by sa bez morálnej filozofie stala aplikovaná etika kazuistikou, ktorá vedie k potlačeniu toho najhlbšieho, čo pôvodne charakterizovalo etiku a čo sa mi vidí byť ešte stále živé v pojme „morálna filozofia“. Je to záujem o subjekt konania, nielen o predmet konania. Je to snaha nielen o správne rozhodnutia v hraničných a pochyby vyvolávajúcich situáciách ľudskej praxe, ale i o správny spôsob rozhodovania, ktorý zahŕňa hlbšie personálne a sapienciálne zaangažovanie sa človeka, než len aplikáciu predpísaných, eticky одобrených postupov.

Otázka, čo je etika, však nie je zodpovedaná tým, že objasním svoje dôvody pre použitie pojmu morálna filozofia. Verím, že v tom budeme ešte pokračovať. Zaujímalo by ma, či si sa Ty stretla s rozlišovaním týchto dvoch pojmov, resp. ako vidíš to zamieňanie etiky s profesijnou alebo aplikovanou etikou.

Z. S.: Vzpomínám na niekoľko učebnicových príkladů, se kterými jsem se setkala ještě v minulém století: autoři tam vysvětlovali, jaké směry v rámci etiky se rozvíjejí. Jen jako jedna větev z košatého stromu etiky tam byla uváděna aplikovaná etika. Poprvé, kdy jsem si bytostně uvědomila, jak mnohé studijní obory zaměřené na pomáhající profese zúžili pojem a vnímání etiky, to bylo při setkání s termínem „metaetika“. Přitom se s termínem zacházelo podobně, jako když v Disneyově *Lvím králi* se Timonova matka rozhořčuje nad tím, že starý opičák poradil Timonovi „metaforou“. Jako by tyto „meta-“ (-fory, -fyziky, -jazyky) již nebyly ničím, čím bychom se měli zabývat, protože jsme přece „praktičtí“ moderní lidé, kteří neztrácejí čas ničím neužitečným.

Je ale pak to, co odtrhneme od toho, co jsme odsunuli do oblasti „meta-“, je ale pak tedy to, co nám k zabývání se zbyde, srozumitelné? Je to ještě vztaženo skutečně ke smyslu? K takovému smyslu, který z živých tvorů dle Aristotela má jen člověk? Ke smyslu celku? Ke smyslu, který zakládá (počátkuje, arché, je pramenem) porozumění světu jako smysluplnému celku? Ke smyslu, který hledají již předsokratovští myslitelé? Možná zde je ještě něco jiného, než zájem o toho, kdo koná (chci se vyhnout termínu „subjekt“, který se vlomil do Tvé odpovědi). I když nám půjde „jen“ o člověka, přece je to člověk na světě, v situacích vždy světových. Nebo je tomu jinak? Chceme snad na školách člověka vnímat jinak, než jako bytost světa? Uvědomuji si, že mnoho jiných zajímavých témat z Tvé předcházející odpovědi nechávám nyní stranou (vzájemnost hledání, „etická praxe“, disciplína, vztah reflexe a popisu, historie a dějiny, princip/y/, aplikovatelnost, kazuistika, univerzity jako součást tržního prostředí, formace a deformace), záměrně.

A. B.: Ak tomu správne rozumiem, tak pripomínaš dve orientácie etiky: tematizovanie zmyslu, aby bolo konanie človeka zmysluplné a zrozumiteľné pre neho samého, na druhej strane bytie človeka vo svete. Z môjho pohľadu záujem o konajúceho človeka je práve úsilie pochopiť, čo je arché/principium jeho konania: čo ho utvára ako človeka (čo je jeho prirodzenosť), k čomu ako človek smeruje (zmysel, dobro), čo je preňho predstava dokonalosti (cnosť), kde sa v ňom berie vedomie vnútornej nutnosti (záväzku) konať istým spôsobom (svedomie). Keď rozvíjame tieto otázky, pochopíme, že o etickosti našich skutkov v konečnom dôsledku nerozhoduje vonkajšia autorita ani etický expert, ale že je potrebné naše vlastné nasadenie sa, zainteresovanie sa. Inými slovami, na to, aby sme boli etickí, nestačí zhoda nášho konania s predpísaným pravidlom, ale je potrebné vypovedať skutkom naše vlastné bytie a naše vlastné zacielenie.

Nie som si istá, či druhú orientáciu etiky – bytie človeka na svete a v situáciách vždy svetových – správne chápem. Ide o to, že vnútorná dynamika a zacielenosť človeka sa vždy odohráva v okolnostiach, väzbách a situáciách sveta? S tým by som súhlasila. Vzťahnutie človeka k zmyslu neznamená jeho odlúčenie od sveta; človek nevie rásť v ľudskosti inak, než že svoju slobodu vteľuje do konkrétne situovaných volieb. V tomto zmysle musí vnútorná etika prejsť do aplikovanej etiky; je pravdivá v miere svojej starostlivosti o správny postoj voči druhým ľuďom i voči prírode. Takto pochopená aplikovaná etika je skôr dielom rozumnosti (*frónesis/prudentia*), než aplikáciou pravidla.

Z. S.: Neměla jsem na mysli úplně otázku vztahu vnitřní a vnější motivace, pokud bych to chtěla zobecnit – přičemž vnitřní motivací by bylo to, co tradice vztahuje asi k přirozenosti a svědomí, vnější pak situace člověka ve světě (okolnosti jeho jednání). Těžko bych pak zařadila třeba fenomén konkrétního jazyka – patřil by spíše do vnější, nebo vnitřní motivace? Tady bychom asi došli k hranicím onoho vymezení. Které ale neprovádíš a nechci Ti to podsouvat. Nač jsem chtěla upozornit, je právě již každému z nás předem daná ona konkrétní situovanost, do které přicházíme, rodíme se, v níž se (více či méně reflektovaně) vždy již nacházíme a z níž usuzujeme. Nemáme k dispozici onu čistočistou hlubinu našeho přirozeného já, naši přirozenost. Hledáme, co je přirozené. Jako hledáme, co je dobré, co je správné, co je v souladu s naším svědomím, či s naším posláním.

Tvá slova mi teď připomněla hezký obraz z knížky Lona L. Fullera *Morálka práva* (The Morality of Law, 1969), kde mluví o dvou morálkách a „morálním sporu“, který se vede o polohu neviditelné či imaginární ručičky, hranice, dělicí čáry mezi tlakem povinnosti (deon) a výzvou k výtečnosti (areté, ctnosti). Zdá se mi, že pokud zapomeneme na to, že na jedné straně (nebo spíše: zároveň) jsme situovaní a na straně druhé (zároveň) v (hodně hlubokém, a snad proto nikdy zcela zřetelném) základu napojení či spojení se všemi jinak situovanými, pak vytváříme tato napětí mezi jedním a druhým, hranice, oddělení, protože pak se lépe vyznáme, lépe orientujeme apod. Jsou to ale jen pomocné berličky, které v nesprávných rukách se mohou stát zbraní či nástrojem k násilí.

A. B.: Jednota bytia a konania je dokonalosťou (areté), ale je i postupnou a jedinečnou cestou. Samotný poznávací proces, ktorý predchádza konanie, je, ako upozorňuješ, situovaný. Odohráva sa v komplexnosti dejinných, sociálnych a telesných podmienok jednotlivca. Niektoré aspekty dobra môžu človeku ostať skryté, inými je, naopak, prirodzene oslovený a priťahovaný. Avšak ak by sme pôvod našich skutkov vysvetľovali len z niečoho nedobrovoľného, tak by etika naozaj mohla hľadať svoju alianciu skôr so psychológiou než

s filozofiou. Nechcem tým povedať, že si niečo také tvrdila, len sa snažím uvažovať nad zmyslom situovanosti.

Totíž na jednej strane môžeme situovanosť podceňiť, ak druhých zvonka obviňujeme z nechápavosti alebo dokonca zo zlej vôle, kým oni len hľadajú, čo je dobré a chcú byť pri tomto hľadaní verní svojmu poznaniu, rovnako azda môžeme situovanosť aj preceniť, keď slobodu zredukujeme na to, čo je nedobrovoľné. André Léonard (*Fondement de la morale*, 1991), inšpirujúc sa Paulom Ricoeurom (*Le volontaire et l'involontaire*, 1950), zachytil vzťah dobrovoľného a nedobrovoľného v téze, že nedobrovoľné je pre človeka cenným zdrojom, no potrebuje prijať orientáciu od slobody. Myslím, že tu niekde by mohlo byť miesto v etike pre integráciu zmyslu, o ktorom si hovorila vyššie.

Napadá mi teraz jeden rozhovor s nedávno zosnulým talianskym skladateľom a klaviristom Ezio Bossom (1971–2020). Veľmi ma oslovilo, čo povedal: „Hudba je premenou (...), premena je ísť ponad seba samého, nie stať sa iným.“ Nemám dobrý pocit z toho, že chcem z týchto slov spraviť ilustráciu niečoho všeobecného, ale predsa: hudba bola jeho vášňou a nadaním (niečo nedobrovoľné), no zároveň príležitosťou (jeho vlastnou cestou) k sebapresahu. Cnosť vždy vyrastá zo substrátu niečoho daného. Je presahom danosti, ale danosť je jej živnou pôdou. Aristotelés označil cnosť za vrchol, ale i „stred“: vrcholom je vždy to, čo je *možné* dobro v konkrétnej situovanosti. Preto čo je cnosť, môže určiť len *fronimos*, rozumný človek a nie vedec.

Uvedomujem si, že som zatiaľ rozvíjala len jeden impulz z Tvojej odpovede, ale myslím, že problém napätia vzťahu individuálneho a spoločného sa v našom rozhovore ešte vráti.

Z. S.: Potrebuj si jen ujasnit, že je skutečně možné svobodu zredukovat na to, co je nedobrovoľné – zdá se mi to jako *contradictio in adiecto*. Rozuměla bych tomu, že lze situovanost zredukovat na to, co je nedobrovoľné, ale svobodu? Je pak ještě svobodou? Snad nějak v Sartrovském smyslu jako vrženost do svobody?

Jinak ano, myslím tu situovanost v Tebou připomenuté Aristotelově výzvě k hledání možného (nejlepšího) dobra v dané situaci (a ta je vždy nějak také jedinečná, ale to je dar/úkol – spíše než ne-dobro-volnost, úkol v dosud ne-volním být lidsky volně/s vůlí, rozumem). Vnímám to jako úkol projevit lidskou svobodu v dané situaci. Je možný ale jiný pohled? Ještě k tomu pěknému napětí: vědec a (Patočka by řekl) duchovní člověk, Ty píšeš *fronimos*. Vědec popíše dané, pracuje zejména tak, že jeho metodou je deskripce – popis daného a možných vztahů. Rozumný – *fronimos* – vykračuje za toto dané v rámci možností, které odhaluje. Jak k takovému odhalování dochází?

A. B.: Možno sa moja odpoveď stane zrozumiteľnejšou, ak poukážem na mienku, s ktorou som stretla opäť práve vo vedeckých kruhoch zaoberajúcich sa etikou. Dotyčná osoba zastávala v rozhovore pozíciu, zdôvodňovanú moderným výskumom ľudskej psychiky a mozgu, že sloboda je iba ilúzia; ľudské konanie je vysvetliteľné nutnosťami biologického, psychologického a/alebo sociálneho poriadku. Túto teóriu potom aplikovala na jednotlivé osoby: ten a ten koná tak a tak preto, lebo má v mysli ten a ten vzorec správania; nemôže konať inak. V tomto ponímaní by bol aj rozumový súd a s ním spojená možnosť získať odstup

od seba a premýšľať o sebe, tradičnou etikou chápaný ako základ seaurčovania zo slobody, len ilúziou.

Chápaním situovanosti ako daru a úlohy celý spor o dobrovoľné a nedobrovoľné veľa získava, pretože sa posúva do inej roviny. Umožňuje tiež to, čo som neutrálne nazvala danosťou, sformulovať pozitívne. S darom sa nebojuje ako s obmedzením, dar sa prijíma, oceňuje, dar zároveň zaväzuje k vzťahu a k rozvíjaniu. Guardini (*Tugenden*, 1963, česky Ctnosti, 2015) dal dokonca tomuto prijatiu meno cnosti: prijatie je „stredom“ medzi poddaním sa tomu, čo sa s nami a v nás deje („ja už iná nebudem“), a únikom pred vlastnou realitou do fantázie, do sna, prípadne do falošnosti, prestrojenia. V dare je tiež prítomný zárodok úlohy, osobného povolania, životného smerovania.

Otázka, ako *fronimos* odhaľuje v rámci možností to, čo sa má vykonať ako prejav jeho situovanej slobody a poslania, nás odkazuje znova na odlišnosť medzi vedou a rozumnosťou. Veda sa týka toho, čo je nutné. Kladiem si tu otázku, či by sme z tohto hľadiska mohli uvažovať o etike ako o vede opisujúcej spôsob, akým prebieha etické rozvažovanie, a objasňujúcej všeobecne platné zásady (úlohy) vyplývajúce z rozpoznanie toho, čo je človek. Veda však nedáva odpovede na to, čo vykonať v tejto konkrétnej situácii, tam musí človek rozvažovať, rozlišovať. Rozlišovanie prebieha ako ocenenie jednotlivého vo svetle miery, ktorou nie je niečo vonkajšie, ale skôr vnútorná spätosť s hodnotou, zakúsené poznanie hodnoty, milujúca jednota s hodnotou. V rozumnosti sa stretá a preniká to, na čo vieme nazeráť aj v odlíšení; teda rozum a túžba, jedinečné a všeobecné, schopnosť dialektiky, analytického myslenia, aj schopnosť nazerania (*theoria, intellectus*), skúsenosť i viera. *Fronimos* hľadá, čo je dobro, ktoré sa má vykonať, no v prospech svojho súdu nemá istotu dôkaznej vedy.

Podobá sa toto priblíženie *fronimos* tomu, ako chápe duchovného človeka Patočka?

Z. S.: Přiznám se, že jsem měla při čekání na Tvou odpověď perné chvílky – pořád jsem se snažila vmyslit do pozice toho, pro koho by mohla být tak odmocněná svoboda, až je mu především nedobrovolností. A jak to tak bývá v podobných situacích (zase ty „situace“!), v textech, kterými se zrovna zabývám kvůli nejbližší přednášce a kvůli několika rozepsaným článkům, vyskakovaly na mě věty o tom, za jakých okolností se slova (hodnoty, události, ...) obracejí ve svůj opak. A pak přijde Tvá odpověď, která mě donutí sáhnout přímo po Patočkovi, ale ještě než nalistuji text *Duchovní člověk a intelektuál*, nalistuji poznámky – rozvrh této přednášky, který je ve stejném svazku *Péče o duši III*, od s. 486, a text začíná: „Kdo je duchovní člověk? Duchovní člověk má *obrácený svět*.“

A jako blesk mi zasvítí zde o něco níže slovo „negativní“ jako geniální Patočkův vhléd do toho, co dělá člověk **promýšlející** (**dia**-logos, zajímavé: pak by **přemýšlející** odkazoval na **meta**-logos a opět bychom byli svědky toho, jak se to odsune, protože je to nepraktické, zdržující a tedy nepotřebné, jako se děje s tzv. **metaetikou**), uvažující (nebo spíš: co se děje člověku přemýšlejícímu – není to jen prostá aktivita), narozdíl od člověka (již) aplikujícího, který hledá návody, (již) předem ověřené metody (který z nich a v čem je více/podstatněji aktivní, který z nich a v čem je více/podstatněji pasivní?)... Dočetla jsem si teď ty Patočkovy poznámky a je to balzám, vše zde souvisí s tím, o čem vedeme tento rozhovor.

Duchovní člověk je ten, který nejedná ze strachu, ochromení, ani z lákání (a zní mi v uších hlas profesorky Hogenové a jí často připomínaná dvě Heideggerova slova: *Gestell*, *Machenschaft*), ale který ví (a tady se mi připomíná rozhovor s jedním přemýšlejícím, zda toto „ví“ je více srdcem či rozumem – nevím, zůstává nerozhodnuto, stejně jsou to **metafory**, které žádají „ferein“ dále, do celku snad), že prázdnota, hlubina, propast (Patočka zmiňuje jen prázdnotu) je podmínkou svobody. Bez vědomí (rozumem, srdcem) propasti, hlubiny, prázdnoty není vědomí bytí, které je vždy víc než již dané, není hledání a není duchovního člověka, může být intelektuála, může být vědce („proti naprosté skepsi má současný člověk *vědu*“ – s. 487).

Tedy duchovní člověk hledá a v tomto hledání není sám! I když samota k jeho životu nezbytně patří; k propasti, hlubíně, prázdnotě se těžko přichází ruku v ruce s druhým, ale po otřesu, rozporu, zradě, nesouladu, zhroucení naděje. Uvědomuje si, protože se mu „klene společenství“ stejně otřesených, že jsou i jiní hledající, nepřizpůsobující se, jiní na cestě, s nimi duchovní člověk utváří polis, to je občanská společnost. Duchovní člověk je nezbytně politický, je to nepolitická političnost, psal Patočka v rukopisném náčrtu k přednášce, kterou proslovil 11. dubna 1975 v ateliéru fotografa Jaroslava Krejčího v Praze na Kampě.

A. B.: Je zvláště, ako sa fronimos a duchovný človek v tom opise približujú. Rozumný človek nahliadol, čo znamená byť človekom. Toto nahliadnutie – a pri dnešnej Tvojej prednáške sa mi ukázalo, že ono vedomie prázdnoty, o ktorom píše Patočka, môže byť pochopené aj ako vedomie hlbiny/tajomstva, čo je výraz Augustína – je dielom múdrosti (*sofia*, lat. *sapientia*). Rozumnosť (*fronésis*, lat. *prudencia*) ani etika nemôže existovať bez múdrosti, náhľadu, hoci je užitočné medzi nimi rozlišovať. V múdrosti totiž ešte nejde o rozhodovanie, o súdenie, stanovenie „stredú“, o možné dobro. Múdosť je darom pre tých, ktorí v nádeji pestujú lásku k tomu, čo nie je viditeľné očami. Rozumný je ten, ktorý sa snaží toto poznanie vnášať do vedenia svojho života, teda konať ako človek: vedome, slobodne a nie z donucovania („strachom, ochromením, lákaním“), inými slovami konať v úsilí zachovať živou hodnotu osoby v situáciách, ktoré prináša život.

Od človeka sa totiž veľakrát žiadajú skôr výsledky, výkony. Očakáva sa od neho skôr umenie (*techné*, lat. *ars*), než rozumnosť. Technická racionalita je teda popri vede ďalším typom uplatnenia rozumu, ktorý treba odlíšiť od etiky a rozumnosti. Umenie/zručnosť je schopnosťou správneho úsudku o veciach, ktoré majú byť vytvorené, teda ktoré môžu vzniknúť vedomým pôsobením konajúceho človeka. Umenie si nekladie otázku pomeru skutku k hodnote človeka, ale pomeru skutku k dosiahnutiu cieľa. Ide o to, aby hudobník správne zahrал skladbu, architekt správne naprojektoval most, učiteľ naučil žiakov počítat rovnice. V centre pozornosti je dielo, nie konajúci človek. Z pohľadu umenia je indiferentné, v akom vnútornom rozporení človek činnosť vykonáva (napríklad čím je motivovaný): záleží len na výsledku, výstupe. Nie je práve toto ono jednanie človeka so sebou ako s objektom, o ktorom si hovorila dnes v prednáške? Je možné pestovať etiku bez nahliadnutia hlbiny/tajomstva človeka?

Z. S.: Nejsem si jistá, zda není nutné rozlišit umění a řemeslo, případně projev technické dovednosti, výrobu (a bylo by možné doplnit i další typy činností, které měly nějak základ v techné či v poiésis). Pokud člověk se sebou samým jedná jen a pouze jako s objektem, pak své jednání může on nebo jiný známkovat na nějaké škále, protože vše může nějak zapadat do již připravené struktury, plánu, formy. To je jistě z určitých hledisek výhodné a může to být

užitečné. Nepovažuji však takové jednání člověka za důstojné a naplňující poslání vzhledem k úkolu být lidským. Pokud si uvědomuji, že jsem stále ještě na cestě za uskutečněním toho, co je mým úkolem, že dosud nejsem hotova, a chci vytrvat na této cestě, pak nahlížím, že mnohému nerozumím, nejsem schopna rozumět, přesto jsem vystavena nutnosti volit a rozhodovat se. To je také lidskost, omezenost, ale i šance naší situovanosti.

Myslím, že pokud by člověk byl vnímán zcela bez neprohlédnutelné hlubiny, kdyby byl vnímán jako sice problematický, ale v zásadě zařaditelný do škály a dosud nezodpovězené otázky by byly vnímány jako to, co bude časem vyřešeno, pak nemyslím, že je vhodným termínem „etika“, ale „technika rozhodovacího procesu“, manuál, příručka – pak jsme totiž také jen příručním jsouncem, jak říkal Heidegger, bez podstatného, zakládajícího, vždy znovu pramenícího, živého vztahu k tomu, co vždy přesahuje vše lidské. Vnímáme to obě, že se to v etice, jak je tato disciplína vyučována na různých místech, již také děje. Jistě, mnohé „procesy“ se tím zjednoduší, ale za jakou cenu? Za cenu odlidštění, rezignace na „pravdu lidského“, rezignace na hledání pravdy. Protože v takovém „systému“ je pravda jen to, co je vypočitatelné, dokazatelné, co zapadá do plánu, rozvrhu. Nic meta-. Myslíš, že umělec může žít jen ve (ze) vztahu k této dokazatelné pravdě?

A. B.: Podľa Jacquesa Maritaina (*La responsabilité de l'artiste*, 1961; česky *Odpovědnost umělce*, 2011) má umenie (v súčasnom význame slova) svoj počiatok v človeku; je to tvorivý dynamizmus, zvláštna sila, citlivosť, ktorá sa rozvíja pod vplyvom dotyku krásy, na ktorú táto sila reaguje, ale tiež pod taktovkou praktického rozumu. Skutočné umenie (na rozdiel od tendenčného umenia) teda slúži kráse, žije zo vzťahu ku kráse, „je v zajetí absolutna láskou, jež vyžaduje celou jeho bytost, tělo i duši“ (s. 12), ale samotná činnosť umelca spočíva v dôvtipe a vynachádzavosti, s akými umelec používa pravidlá umenia pre vytvorenie diela (techné).

Je možné vyučovať hudobnú teóriu aj hru na hudobný nástroj, ale zachytiť inšpiráciu je vecou, ktorá sa ovládať nedá, ktorá prichádza ako dar, ako múza. Dá sa preto povedať, že ak rozumnosť sprítomňuje v podmienkach sveta dobro, tak umenie sprítomňuje krásu (čiže niečo nedokázateľné). Napätie alebo konflikt medzi umením a rozumnosťou môže nastať vtedy, keď umelec začne výtvor svojej umeleckej činnosti chápať ako svoje najvyššie dobro.

Vlastne na každú ľudskú činnosť sa dá nazeráť tak z aspektu „umenia“ (v širokom zmysle produktívnej činnosti), ako aj z aspektu rozumnosti. V prvom prípade je v centre pozornosti otázka, či vytvorené dielo zodpovedá predstave jeho tvorcu, či sa reálne dosiahlo to, čo bolo zamýšľané, v druhom prípade otázka, či sme do našej činnosti vniesli to, čo si označila ako „pravdu ľudského“.

V našom rozhovore si viackrát spomenula nehotovosť človeka, ktorý je vždy na ceste naplňovania svojho poslania a rastu v ľudskosti. Akú úlohu tu podľa Teba zohráva etická výchova?

Z. S.: Snad by se dalo odpovědět, že právě odkaz na bytostnou nehotovost a nedohotovitelnost je tady tím, v čem by mohlo být jádro jakési sókratovské etické výchovy, ale i výchovy náboženské, která „ví“ o pokoře vůči Bohu, Pravdě, Dobru, Lásce... Zde bych rozuměla velmi dobře tomu, proč například v síti Evropských škol (École Européenne) je jednotná škála otázek týkajících se dosažení kompetencí v jednotlivých ročnících jak pro

etickou výchovu, tak pro konfesně vyučovanou náboženskou výchovu. Víš jistě sama z praxe ve vaší zemi, že etická výchova na školách se stává mnohde morální výchovou, výchovou mravů či k mravnosti, kde se děti učí pozdravit, poděkovat, naslouchat druhému apod. Mnohde se také nazývá tato výchova prosociální výchovou. Jistěže nejsem proti tomu, aby byly děti vychovávány k prosociálnímu jednání.

Ale neměla by to být celá náplň etické výchovy. Pouze pokud by nám, jako Aristotelovi, znamenala politika a etika vlastně totéž. Což asi souvisí i s tím napětím či dynamikou mezi uměním a rozumností. Politika je nazývána uměním možného, v již zmiňovaném Patočkově textu je řeč o nepolitické politice jako umění divného, nemožného. Ale především: V čase, kdy jsi formulovala svou odpověď, jsem pracovala na přípravě jednoho textu a promýšlela jsem otázku, nakolik je Mannův *Doktor Faustus* ještě dnes aktuální, nakolik se liší Faust v závěru Goethova *Fausta* od Mannova Adriana Leverkühna. Patočka k tomu říká, že od společnosti, kde byla zfalšována duchovní tradice, již nelze nic očekávat.

Pak by i prosociální výchova, která by chtěla učit sociálním pořádkům v takové společnosti, byla chybou. Byla by možná rozumnou, ale nikoli uměním, nanejvýš jen kýčem. A pokud jde o roli rozvažování v Mannově románu, pak Patočka říká, že má zde roli skutečně démonickou, neboť zde rozvažování znamená sebezaspěpování, skutečná ďábelskost je v tom, že se ruší a ničí všechny lidské vztahy. Mann možná v závěru svého díla chce líčit varování, ale i on vidí, že mnozí odcházejí a nechtějí to poslouchat (je to pro ně příliš tvrdá řeč, považují ji za řeč blázna) a už vůbec nad tím uvažovat. Jako známá slova policisty z filmu *Pelíšky*: „Nebyl čas lámat si hlavu...“ Často si nyní doma říkáme, jak mnoho situací je ovlivněno kolem nás tímto „Není čas lámat si hlavu.“

Pokud má mít smysl etická výchova, pak taková, kdy i tehdy a tam, kde a kdy není čas (nikdy jej nemáme dost, to známe z doby přípravy na zkoušky všichni), je třeba si lámat hlavu a dotazovat se srdce. Příliš často zjišťuji, že je moje hlava příliš slabá na to, aby našla jasné a zřetelné řešení, ale nechci žít ve společnosti, která se pak řídí oním „Příkaz zněl jasně“. (Opět jsme u těch návodů, kuchařek, „guidelines“). Inspirace? Kdo něčemu takovému v totalitní „společnosti“ či s totalitním „myšlením“ věří? Taková společnost je pro inspiraci zaslepena, duchovní člověk je nahrazen intelektuálem. Démon v Mannově románu dle Patočky věnuje tvůrčí impulzy, které pouhý rozum nemá. Napětí dobra a krásy, či rozumnosti a umění, které jsi zmínila, jako napětí uvnitř každé lidské činnosti, mi trochu pokulhává o třetí člen, co takhle napětí dobra, pravdy a krásy?

A. B.: Iste, hoci rozumnosť je zameraná na rozlišovanie dobra a jeho voľbu, predsa je podmienkou jej správnosti múdrosť, a teda otvorenosť voči pravde, duchovný človek. Bez toho by bola rozumnosť zdanlivou; rozvažovanie by slúžilo vlastne pre ospravedlnenie toho, v čom nachádza človek záľubu ako v najväčšom dobre. Či už by sa toto dialo diabolicky programovo, ako snaha totalitných spoločností (alebo jednotlivcov zastávajúcich významné pozície, na ktorých uplatňujú čisto manažérsky postoj k podriadeným) o vykorenenie duchovného citu v človeku, alebo skôr pre akúsi duchovnú lenivosť samotného človeka (keď sa človek úplne ponorí do svojich starostí o živobytie, o uspokojovanie svojich fyzických potrieb), vždy by následky boli zhubné tak pre jednotlivca, ako pre spoločnosť.

Napadá mi v tejto súvislosti biblické podobenstvo o nepoctivom správcovi (*Lk 16, 1–9*), ktorý rozhadzoval majetok pána a keď prišiel deň zúčtovania, veľmi realisticky začal *rozvažovať* o tom, ako vykľučkovať. Ukazovali sa mu dve možnosti: mohol by manuálne pracovať alebo žobrať, no tieto riešenia sa mu nepozdávali. Vymyslel preto niečo iné: odpustí dlžníkom svojho pána časť dlhu, kým je ešte správcom, aby v čase núdze, keď ním už nebude, mal priateľov. Evanjelium ho pochváli: „Opatrne si počínal.“ Príkladom hodným nasledovania však, samozrejme, nebola nespravodlivosť jeho konania, ale opatrnosť/predvídavosť, s ktorou konal, aby sa dostal z ťažkej situácie. „Lebo synovia tohto sveta sú voči sebe navzájom predvídavejší ako synovia svetla“ (verš 8).

Ak sa teda bavíme o etickej (prípadne aj náboženskej) výchove vo verejnej škole, tak jednou z cieľových kompetencií so spoločenským/politickým dopadom by mohla byť aj bdelosť voči hodnote ľudskosti, schopnosť rozpoznať, čo vzíde z ľahostajnosti voči duchovnému dobru („Nebyl čas lámat si hlavu...“) a predvídavo konať tak, aby k tomu nedošlo. Úplne zdieľam Tvoju poznámku, že často nevieme, že sme hľadačmi, nie majiteľmi hotových odpovedí a stratégií, ale nechať sa umlčať pocitom, že sa nič nedá, by znamenalo zle spravovať to, čo nám bolo ako dar a úloha zverené.

Z. S.: To, aby nás nezlomilo vedomí či pocit toho, že nezvládneme našú vlastnú silou vyriešiť problémy, či najít včas riešenie, je vlastne už samo o sobe dost dôležitý cieľ výchovy. Pokiaľ se podaří, že ve chvíli úzkosti, nejistoty, obav, nebudeme rezignovat, ale vytrváme v hledání nejlepšího možného řešení, pak by to bylo už úspěchem. Pokud by učitel mohl být svědkem toho, že má smysl stále hledat (dobro, krásu, pravdu) a zůstávat v hledání až do konce svých dnů, pak snad by naplňoval podstatnou část své role.

Vracím se vlastně k tomu, o čem jsi mluvila na začátku našeho rozhovoru: „Snaha nielen o správne rozhodnutia v hraničných a pochyby vyvolávajúcich situáciách ľudskej praxe, ale i o správny spôsob rozhodovania.“ Tehdy mi to znělo, jako by Ti byl správný způsob rozhodování nějak zjevný. Možná se ale mýlím? Případně, co jsi měla na mysli? Je nějaká bytostná vzájemnost v hledání nejlepšího možného řešení? Nebo lze hovořit v tomto ohledu o nějakých principech? Ptám se na to také proto, že vidím, kolik z různých vzdělávacích programů v oblasti etiky se zaměřuje právě na samotný „proces rozhodování“ (decision making process); není ale toto ona psychologizace etiky, kterou jsi též zmiňovala?

A. B.: „Proces rozhodovania“ ako kognitívny proces ústiaci do voľby je, vzatý osebe, skôr umením, technikou rozhodovania, než rozumnosťou. Konajúci človek je v tomto procese vlastne sekundárny, primárny dôraz spočíva na riešení situácie, ktorá žiada rozhodnutie. Oproti tomu Aristotelés hovoril, že v etike nestačí, aby človek prišiel na riešenie svojho problému, ale záleží aj na stave, v akom je ten, kto koná: „Předně jedná-li vědomě, potom podle svobodného rozhodování, a to rozhodování zaměřeného na mravní jednání samo, a za třetí, jedná-li pevně a stále“ (*Etika Níkomachova II, 3, preklad A. Kříž*). Vedomé konanie je len jednou podmienkou etického konania. Jednotlivé skutky totiž môže človek vykonať ako ten, kto vie, čo má konať, ale nemusí ich nutne vykonať *spôsobom*, ako ich koná cnostný človek.

To som mala na mysli, keď som vyššie písala o spôsobe rozhodovania, ktorý zahŕňa hlbšie personálne a sapienciálne zaangažovanie sa človeka. Scholastická reflexia interpretovala tento Aristotelov dôraz tak, že k rozumnosti konania (aby človek poznal, čo sa

má vykonat') pridala ako ďalšie podmienky miernosť konania (aby človek konal z voľby a nie z nakláňania vášne), spravodlivosť konania (aby človek konal kvôli náležitému cieľu, čo je správny úmysel konajúceho človeka) a statočnosť konania (aby človek konal s pevnosťou) (Tomáš Akvinský, *Summa theologiae*, I-II, q. 61, a. 4, arg. 3 et ad 3). Vlastne sme doteraz hovorili najmä o prvej podmienke (rozvažovanie, ktoré je závislé od múdrosti, od pochopenia toho, kým človek je ponad to, čo o ňom vedia povedať empirické vedy).

Dotkli sme sa v súvislosti s Patočkom aj druhej podmienky („nejedná ze strachu, ochromení, ani z lákání“). Konanie ako prijatie účasti na bytí a rozvíjanie daru ľudskosti by mohlo zodpovedať tretej podmienke. Spravodlivý človek koná v nádeji, ktorú nechápe ako svoj projekt, svoje rozhodnutie, ale skôr ako počúvanie, prijatie, nasledované odpoveďou. Spravodlivosť konania znamená aj zodpovedné vzťahovanie sa k druhým; z istého pohľadu je to prejav vďačnosti voči tým, ktorí nám umožnili stať sa ľudskejšími, je to prevzatie štafety dobra. Štvrtá podmienka dokresľuje celý obraz. Človek by nebol schopný pevnosti konania, keby nemal pozitívnu podporu svojich emócií, keby teda konal podľa rozumu, ale nerád. Jeho konanie je pevné a stále, keď z neho vychádza ako melódia jeho srdca, ktoré sa zladilo s dobrom. Bez toho je vždy ohrozený možnosťou pádu, stratou odvahy a následne rezignáciou na hľadanie.

Zároveň však platí to, čoho sa držíme od začiatku: etika stojí na pojme možného dobra, rozumného streda. Myslím, že keby sme vybrali z tohto celku akúkoľvek jeho časť (prosociálna výchova, proces rozhodovania, citová výchova) a rozvíjali ju samostatne, tak by sme sa vlastne odklňali od toho, čo etika je. Aspoň tak sa to javí na základe tohto typu uvažovania o etike. Možno to však vo svetle Tvojho porozumenia vyzerá inak. Budem rada, ak ma obohatíš.

Z. S.: V linii toho, že se zde nejedná o studii, ale o rozhovor, odpovím i nyní (a určitě by to za námahu dalšího studia stálo, to jsem si jistá): etika se týká jednání člověka. Jde tedy o člověka především, o jeho dobré, krásné, pravdivé žití. Nikdy nemáme dobro, krásu, ani pravdu v celku, ale, ptáme-li se, jak dobré, krásné, pravdivé žití skutečně žít, zjišťujeme, že jsme ve svém životě již pod nárokem dobra, krásy, pravdy. „Pod nárokem“ pro mě znamená, že vnímám, že jsem zavázána tomuto ještě dříve, než jsem si to mohla rozmyslet, ještě dříve, než jsem si tento nárok stihla uvědomit, tak vím, že má-li být můj život lidským, hledám to, co tuším za pojmy dobra, krásy, pravdy (o slova samotná zde neběžím, může to být svoboda, láska, upřímnost, Komenský hovořil o mnoha trojinách, jednou, tou v Bohu byla láska – Amor, Pater; moudrost – Sapientia, Filius; a moc – Potentia, Spiritus Sanctus; já jsem užila jednu z těch u Platóna).

Nezáleží na samotných slovech proto, že sami přesně (úplně přesně, zcela, veskrze) nevíme, o čem zde mluvíme, když chceme vyjádřit, pod nárokem čeho se cítíme zavázání, když přemýšlíme o své lidskosti, tj. o svém poslání žít lidsky. Prosociální výchova, proces rozhodování a citová výchova jsou již nějaké, konkrétní, určité cesty, metody. V dobrých rukách (nohou) třeba vynikající (dobrodružné, krásné, plné „zážitku“...). Odkud a kam vedou? Pro koho jsou? Kdo je připravil, pro koho, kdy? Není to také důležité? Nemusíme při životní cestě volit sami za sebe, hic et nunc, nestojíme v takových volbách ve svazku nejen s minulostí – těmi, kteří byli naši učitelé, co nám bylo inspirací, naučením, ale i ve svazku vůči těm, kteří jsou nyní zde s námi i s těmi, kteří přijdou po nás, s rizikem, že je to naše poslední volba, která je nám v životě dána, že třeba nebude žádné zítra?

Hovořím o svobodě, kterou hledám, mám-li jednat lidsky, nikoli mechanicky. O lidské svobodě. Ve Tvé předcházející zmínce z Aristotela už to zaznělo, jen se pak ale svoboda stane svobodou rozhodování, volbou, volící vůlí, stačí to? Je to vše, co je lidskou svobodou? Není taková svoboda nějak moc upachtěná, utrmácená, praktická? Nehledáme naplňování onoho „poznáte pravdu a pravda vás osvobodí“? Není ještě něco jiného, podstatného ve svobodě, skrze kterou mohu (již a ještě ne) *lidsky* žít? – Tak vidíš, vzhledem k tomu, jak je tento náš rozhovor dlouhý, tak by se měl chýlit ke konci – a já Ti posílám více otázek, než mohu sama unést.

A. B.: Sloboda voľby je len jednou tvárou slobody. Predchádza ju bytostná sloboda; nie v zmysle sartrovského odsúdenia na slobodu alebo „vrhnutosti do slobody“, ktorú si v iných súvislostiach spomenula vyššie, ale v zmysle možnosti dejinne sa uskutočňovať a hľadať to najosobnejšie vyjadrenie syntézy slobody, bytostne priťahovanej dobrom, krásou a pravdou, a prijatých možností. No zaangažuje sa človek vždy v tejto hĺbke seba, keď koná? Má vždy na pamäti ono riziko, že to môže byť jeho posledná voľba a že nebude žiaden zajtrajšok? Nerobí – v rýchlosti, s akou sa to od neho očakáva – množstvo „periférnych volieb“, ktorými nepresvitá ono zanietené bytostné hľadanie?

Aj keď človek rozpozná svoj dar a svoje poslanie a má úprimný úmysel realizovať ho, predsa v ňom budú stále oblasti, ktoré týmto úmyslom (ešte) nie sú celkom premenené. Je možné mu to zazlievať, keď sa snaží, ako dokáže? Nie je aj úspešná realizácia slobody viac darom ako výtvarným? Ak je etika o dobrom, krásnom a pravdivom žítí, nemusí nejakým spôsobom integrovať aj nemožnosť uskutočniť úplnú jednotu bytia a konania? Neznamená ono „ľudsky žiť“ aj vníkanie do tajomstva viny, odpustenia a milosrdenstva? Nie je cnosť skôr nádejou, trpezlivosťou a ochotou, než virtuozitou (lat. *virtus*)?

Z. S.: Přijetí. Přijetí, že jsem přijata. Jsem-li zde, mám šanci k dialogu a skrze něj k tušení pramene, smyslu, dobra... To se mi jeví jako základ, má-li člověk jednat lidsky. Vnímám-li odmítnutí, nesoulad, nepochopení, bolest či odtržení, pak vidím část, která není celkem. Je nějak součástí života. Jak mě ovlivňuje? Utíkám se k ní jako k tomu, kdo je mým druhem? Navazuji s ní vztah? Není to samo již ne-logické? A přesto, je to nějak zde, nějak (někdy mocně) působí, někdy jakoby zcela zmizí, není k vnímání. Kde je Logos, Smysl, Pramen, živý zdroj každého srozumějího dialogu? Nemusíme se nutně potýkat také s odporem, ne-ladem, vědomím jinakosti – jako lidé, přijatí nějak do tohoto světa?

A. B.: Ponad našu podmienenú (situovanú) slobodu, ktorá sa vždy znova vydáva na cestu, aby vstúpila do krajiny dialógu a aby nachádzala, kvôli čomu žiť (prameň, zmysel), je tu vždy nepodmienená Sloboda, ktorá sa nad tým všetkým skláňa a darúva. Prijat', že som prijatá, a prijat', že skutočné stretnutie (dialóg) dáva zrod mnohým priateľstvám, nehe a náklonnosti, ale aj sporom, konfliktom a napätiam. Neopúšťať vlastnú vnútornú skúsenosť kvôli túžbe po pokoji a zhode s druhými, ale zároveň ju nepovýšiť na meradlo pravdy pre každého. Chápať a prijat', že všetci čerpáme z jedného Prameňa, ale každý na jemu vlastnej ceste. Pri križovaní jedinečných ciest a príbehov nechať iných, aby ich vlastnou inakosťou osvetlili niečo z toho, čomu sami veríme a čo je naším poslaním. Veriť, že ani ten druhý si pred nami nechce vystavať múr a že hľadá ako my, čo je dobré, krásne a pravdivé, no rešpektovať diferenciu aj tam, kde sa to zdá byť inak. Nie je toto všetko skôr intuíciou alebo cestou, než definíciou toho, čo je etika?

Z. S.: Však latinské *definitio* znamená určují, omezují, ohraničují. A *finis* značí nejen konec, ale také krajinu. Bylo mi potěšením jít s Tebou na cestu krajinou etiky. Děkuji Ti za ukázání Tvých horizontů, určitě se potkáme, v textech, slovech, v setkáních našich či našich studentů. Jak by mohl mít „konec konců“ tento dialog o etice „definitivní“ konec, když jsme tu šly spolu za I/Logem?

A. B.: Aj ja Ti ďakujem za rozhovor a chvíle, v ktorých sme mohli prehlbovať naše vedomie, že I/Logos je vždy väčší, než o ňom akákoľvek partikulárna cesta krajinou etiky môže vypovedať. Teším sa, že viac než slová o nej svedčia stretnutia, udalosti a príbehy.

Rozhovor probíhal od 21. května do 10. června 2020.

(*Doc. Andrea Blaščíková, PhD.* vyučuje filozofickú etiku na Katedre náboženských štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Slovensko.

PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D. vyučuje filosofii, etiku, filosofii výchovy a komeniologii. Pracuje na Univerzitě Karlově, 3. lékařské fakultě, Husitské teologické fakultě, dále na Jihočeské univerzitě, Teologické fakultě a VOŠ Jabok. Působí také jako katechetka.)